

Національний
архітектурно-історичний
заповідник
“Чернігів стародавній”

“Чернігівські старожитності”

Перші наукові читання

“Некрополі Чернігівщини”

(тези доповідей
міжнародної наукової конференції)

Чернігів
2000 р.

Ю. СИТИЙ
м. Чернігів

Закономірності розташування некрополя давньоруського Чернігова X – середини XIII ст.ст.

Багатовікова історія курганів Чернігова, розміри окремих насипів та значні площі курганних груп завжди привертали увагу мешканців Чернігова і породжували різноманітні легенди та перекази. Кургани знайшли відображення на всіх планах міста XVIII ст. як невід'ємна частина його рельєфу. Вже “Абрис чернігівський” 1706 р. подає зображення курганів Чорна могила та Княжни Чорної, вказує їх розміри та віддаленість насипів від укріплень Третьяка. Схематично змальовані курганні групи в урочищах Болдині Гори, Холодні яри та на обох берегах р. Стрижень – так звані кургани Стрижнівської групи та кладовища в Берізках. Плани кінця XVIII – початку XIX ст. окрім вищезгаданих великих курганів, фіксують 11 насипів на Болдиній Горі, розташованих на двох ділянках тераси р. Десни; у верхів'ях східних відрогів Холодних Ярів зображено 13 насипів, в районі кладовища в Берізках

показані 12 насипів по обидва боки від дороги. Багаточисельні групи зображуються схематично кількома насипами, щоб окреслити територію, яку вони займають.

Відомості про кількісний склад курганных груп з'являються разом з першими їх дослідженнями і дають уявлення про пам'ятки, що вже не існують. Але фіксація всіх свідчень про могильник, починаючи з XVIII ст., не може дати повної уяви про некрополь Чернігова Х – середини XIII ст., тому що значна кількість поховань на той час вже була знищена господарською діяльністю його мешканців.

Дані про некрополь Чернігова значно поповнились результатами археологічних робіт 1980 – 2000 рр. на території літописного Передгороддя, коли були досліджені залишки курганів, знесених ще в давньоруський час та відкритий значний за розмірами ґрунтовий могильник Х – середини XIII ст. Лише незначна частина результатів робіт досліджень некрополя Чернігова опублікована у вигляді тез конференцій та статей в "Археологических открытиях". Так, зокрема, за цей час було досліджено:

Рік	Дослідники	Місце розкопок	Кількість курганів	Кількість ґрунтових могил	Досліджена площа (м ²)
1988	Шекун О.В.	Куйбишева, 13	1	219	бл. 1100
1989	Козаков А.Л., Гребінь П.М.	Куйбишева, 13	2	11	1390
1993	Гребінь П.М., Демченко В.П., Лавський С.Л.	Куйбишева, 15	–	3	10
1988	Козаков А.Л., Гребінь П.М.	Коцюбинського, 50	1	7	бл. 1000
1989	Мудрицький Г. А.	Коцюбинського, 52	1	20	1085
1987, 1988	Козаков А.Л.	Комсомольська, 27	–	5	бл. 1000
1997, 1998	Козаков А.Л., Жаров Г.В.	Кирпоноса, 24	?	42	бл. 2500
1988	Козаков А.Л., Ситий Ю.М.	Папанінців, (СПТУ – 5)	–	8	бл. 2000
1989	Козаков А.Л., Ситий Ю.М.	Чернишевського, 15	2	–	830
1990	Гребінь П.М., Марченко В.М.	Чернишевського, 11	3	–	920
1997	Гребінь П.М., Жаров Г.В., Козаков А.Л., Ситий Ю.М.	Фрунзе, 24-А	2	3	бл. 500
1998	Козаков А.Л.	Фрунзе, 24	4	7	920
1998	Козаков А.Л.	Фрунзе, 24 (траншея)	–	8	220
1990, 1991	Козаков А.Л., Валькова Т.П., Веремайчик О.М.	Коцюбинського, 32	3	300	більше 1000
1995	Шекун О.В.	Комсомольська, 28	2	30	бл. 60
1992	Козаков А.Л., Валькова Т.П.	Комсомольська, 36	–	бл. 50	500
1995	Шекун О.В.	Коцюбинського, 81-А	–	2	550
1998	Шекун О.В., Ситий Ю.М.	Коцюбинського, 81-А	–	34	1060

1986 Коваленко

Вал

- 8 -

80

В результаті значних за обсягом багаторічних робіт (1989 – 1999 рр.) в кварталі, обмеженому проспектом Жовтневої революції, вулицями Фрунзе, Чернишевського та Урицького, виявлено близько 15 залишків курганів, знесених і пограбованих ще в кінці XI – на початку XII ст. Виявлення цих залишків курганів та курганів на вулицях Комсомольська та Коцюбинського доводить, що на кінець X ст. курганні кладовища півкільцем охоплювали місто, від Болдиної Гори до кладовища в Берізках. Але слід зазначити, що це єдине курганне поле розділялося на окремі сектори ділянками, непридатними для поховань, як-то русла струмків, що протікали Передгороддям.

Окрім курганів, що охоплювали місто дугою (навколо забудови), є курганні групи, розташовані вздовж доріг, що вели з міста (на північ – Стрижнівська група, на захід – кургани на Олеговому полі).

Перші кургани з'являються на територіях неподалік міської забудови. Можливо, це були місця відправи релігійних обрядів – біля капищ або святилищ язичницької доби. Більш пізні кургани насипаються на відстані від міської забудови, що увесь час зростала і наступала на старі кургани.

Зі зміною релігій поступово відбувається і зміна обряду поховання – домінуючими стають поховання в ґрунтових могилах. При цьому територія розташування курганного могильника стає територією, де здійснюються поховання за християнською обрядовістю. Простежується стара традиція ховати небіжчика на відстані від забудови і з'являється нова, принесена традиція – ховати навколо церков серед міської забудови.

Ґрунтовий могильник за межами міста, як і в попередній час, дугою охоплював Чернігів. Швидкий наступ забудови на територію могильника спричинив невелику щільність поховань на напрямках більш швидкого розвитку міста (Фрунзе, 24 – 7 поховань на 920 м²) та значну щільність на ділянках, куди забудова просувувалась меншими темпами (Коцюбинського, 52 – 27 поховань на 2000 м²). Ґрунтовий могильник відступив приблизно до вул. Комсомольської (на західному напрямку розвитку міста). Між вулицею Кирпоноса та Холодними Ярами знаходиться ділянка території, яка дуже погано забезпечена водою (не було струмків, а ґрунтові води знаходяться на значній глибині). Саме у відсутності води слід вбачати причину того, що місто зупинило свій розвиток

в цьому напрямку, і ґрунтовий могильник існував значний проміжок часу. Щільність поховань на окремих ділянках цієї території найвища (Жуйбишева, 13 – 219 поховань на 1100 м²) з усього могильника.

Але слід зазначити, що навіть на ділянках, де могильник існував значний час, щільність поховань значно відрізняється. Можливо, щільність поховань вища біля культових споруд чи доріг, що розрізали площу могильника.

В християнський час була продовжена традиція ховати померлих вздовж доріг, що вели з міста. Ґрунтові поховання зафіксовані на території Стрижнівської групи – вздовж дороги, що йшла по правобережній терасі р. Стрижень з міста в напрямку гирла Чорторівчача.

Кладовища біля церков простежені як на Дитинці, так і в інших частинах міста. Вони відзначаються досить значною щільністю поховань при невеликій площі такого кладовища.

Запропоновані закономірності розвитку некрополя давньоруського Чернігова можуть більш яскраво проявитися при уточненні датування вже досліджених поховань та можуть бути скореговані матеріалами нових археологічних досліджень.

О. ЧЕРНЕНКО

м. Чернігів

Матеріали з розкопок Д.Я.Самоквасова 1908 р. на Болдиних Горах у фондах ЧОІМ

Курганний могильник на Болдиних Горах – найбільший з давньоруських некрополів, відомих в околицях Чернігова. Під час підготовки XIV Археологічного з'їзду Д.Я. Самоквасов обрав його для показових розкопок. Він мав намір на прикладі розташованих тут курганів продемонструвати методику розкопок слов'янських поховань за обрядом трупопокладення. Розкопки проводились у 1908 р. за участю делегатів з'їзду.

Було розкопано 6 курганів. Звіт про роботи згодом надруковано в посмертному виданні праць Д.Я. Самоквасов "Розкопки сіверянських курганів під час XIV Археологічного з'їзду